

بررسی نقش عوامل ژئومورفولوژی بر روی استقرار سایت تاریخی بتکی در دشت الشتر استان لرستان

فریبا بیگی پور مطلق، عقیل مددی^{۱*}، ایرج جباری

^۱دکتری ژئومورفولوژی دانشگاه محقق اردبیلی
^۲دانشیار ژئومورفولوژی، گروه جغرافیای طبیعی، دانشگاه محقق اردبیلی
^۳دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه رازی کرمانشاه
تاریخ دریافت: ۹۶/۹/۱؛ تاریخ پذیرش: ۹۷/۶/۳۱

چکیده

زمین ریخت‌شناسی از جمله عوامل طبیعی است که نقش بارزی در استقرار سکونت‌گاه‌ها داشته، از جمله این سکونت‌گاه‌ها تپه بتکی در شمال‌غربی دشت الشتر است. این تپه یکی از استقرارگاه‌های مهم دشت الشتر است که سابقه استقرار ۸۰۰۰ ساله دارد. از این رو در این پژوهش، با توجه به ویژگی‌های ژئومورفولوژی و تاریخی این سایت و با توجه به این پرسش که گذشتگان تا چه حد به عوامل زمین‌ریخت‌شناسی توجه داشته‌اند و این استقرارگاه تحت تاثیر کدام فرایندها و زمین‌ریخت‌ها بوده، با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای، نقشه‌ی توپوگرافی، نقشه زمین‌شناسی و ویژگی‌های زمین‌ریخت‌شناسی تاثیرگذار در استقرار این سایت شناسایی، سپس با استفاده از نرم افزار GIS نقشه ژئومورفولوژی محدوده آن تهیه شد. همچنین در این پژوهش با ایجاد ترانسه ویژگی‌های رسوبی محل این سایت نیز بررسی شد. سپس از نرم افزار GRADISTAT برای تحلیل آماری رسوب‌ها بهره گرفته شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد آب کافی و رسوبات حاصلخیز شرایط مساعدی را برای استقرار این سکونت‌گاه بر روی مخروط‌افکنه فراهم کرده‌اند، این مزایا باعث شده‌اند احتمال وقوع سیل و خطر فعالیت‌های گسلی را نادیده بگیرند. هر چند این عوامل تاثیری بر جابه‌جایی و نابودی این سایت نداشته‌اند. این الگو نشانه دهنده توجه به عوامل ژئومورفولوژی بر استقرار این سایت می‌باشد. بنابراین امروزه این تجربیات می‌تواند در برنامه‌ریزی‌ها تاثیر بسزایی داشته باشند.

واژه‌های کلیدی: زمین‌باستان‌شناسی، لرستان، الشتر، بتکی

مقدمه

همکاران، ۲۰۰۷: ۲۰۷^۲، در واقع بشر از روزی که بر پهنه زمین پدیدار گردید مانند همه موجودات زنده از محیط خویش تاثیر پذیرفت و در این میان پدیده‌های ژئومورفولوژیک نیز مانند سایر عوامل جغرافیایی مورد توجه او قرار گرفتند (اصغری مقدم، ۱۳۸۳: ۱۵)، اما هر کدام از این پدیده‌ها به نوعی بر زندگی و نحوه فعالیت انسان نقش داشته‌اند به این صورت که گاهی باعث رشد و تبلور کانون‌های مدنی شده‌اند (رامشت، ۱۳۸۳: ۱۳). در برخی مواقع نیز انسان‌ها قربانی عملکرد پدیده‌های ژئومورفولوژی می‌شدند، نظیر

طرح مسأله: اطلاعات زمین‌باستان‌شناسی، به خوبی بر این واقعیت تأکید دارد که تبلور کانون‌های مدنی از پدیده‌های خاص طبیعی هر منطقه تبعیت نموده است (رامشت، ۱۳۸۲: ۱۳). در این میان عوامل جغرافیایی به ویژه ژئومورفولوژی نقش تعیین کننده‌ای داشته است. بررسی‌ها نشان می‌دهند بین ژئومورفولوژی و سکونت‌گاه‌های انسانی ارتباط نزدیکی به ویژه در دوره‌های ما قبل تاریخ وجود داشته است (کوارتو و

(میرمحمدی، ۱۳۸۰: ۱۷) بنابراین شرایط مساعد طبیعی و پیشینه تاریخی لرستان گنجینه مهمی را برای مطالعات زمین‌باستان‌شناسی فراهم می‌کند. شهرستان الشتر نیز بخشی از ناحیه پیشکوه لرستان است که قابلیت‌های فراوانی برای مطالعات باستان‌شناختی و زمین‌باستان‌شناسی دارد. به گونه‌ای که در بررسی باستان‌شناسی دهستان‌های شمالی و مرکزی شهرستان الشتر ۱۱۳ اثر از دوره فراپارینه سنگی تا اسلامی متأخر شناسایی شده است (داودی و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۶). در واقع ژئومورفولوژی دشت الشتر شامل سطوح مختلفی مانند مخروط‌افکنه‌ها، پادگانه‌های آبرفتی و دشت آبرفتی است که در پلیستوسن و هولوسن تشکیل شده‌اند. این سطوح در بسیاری از موارد محل استقرار سایت‌های تاریخی هستند. این لندفرم‌ها افزون بر دارا بودن آب فراوان و خاک حاصلخیز یک سری مخاطرات ژئومورفیک همانند زلزله‌خیزی، سیل‌گیری و غیره را در مسیر زندگی بشر قرار داده‌اند (زمردیان و برومند، ۱۳۹۱: ۵۴) که ممکن است مشکلاتی را برای ساکنان منطقه در گذشته ایجاد کرده باشند. امروزه نیز با گسترش پژوهش‌های رسوب‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار جی.آی.اس، تصاویر ماهواره‌ای ... پژوهش‌های مختلفی در زمینه ارتباط عوامل طبیعی با سایت‌های تاریخی صورت گرفته است، پژوهش‌هایی که در زمینه تأثیر عوامل محیطی و اقلیمی بر روی سایت‌های تاریخی انجام شده است، نشان می‌دهد گذشتگان در انتخاب محل استقرار سکونت‌گاه‌های خود این فاکتورها را در نظر گرفته‌اند. نتایج پژوهش‌های زیر نمونه‌ای از در نظر گرفتن این عوامل توسط پیشینیان است. پژوهش‌های مقصودی و همکاران (۱۳۹۱: ۱۰۹-۱۳۷)، در مورد نقش ساختارهای طبیعی شامل (آب و هوا، فاصله از رودخانه، شیب، زمین‌شناسی، کاربری اراضی و ژئومورفولوژی) در ارتباط با الگوی استقرار محوطه‌های دشت تهران با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی نشان داد، منابع آب نقش مهمی در شکل‌گیری استقرارهای باستانی دشت تهران داشته‌اند.

حرکات دامنه‌ای، وقوع سیلاب‌ها و... بنابراین انسان تلاش نمود با روش‌های مختلف بر پدیده‌های ژئومورفولوژی چیره گردد یا به نوعی با آن‌ها کنار آید (اصغری‌مقدم، ۱۳۸۳: ۱۵). یکی از جنبه‌های زندگی انسان که عوامل ژئومورفولوژی در طول تاریخ نقش مهمی بر روی آن داشته است، مقر استقرارگاه‌ها است. بنابراین با توجه به ارتباط نزدیک ژئومورفولوژی و سکونت‌گاه‌های انسانی (کوارتو و همکاران، ۲۰۰۷: ۲۰۷) بدیهی است که تجربه پیشینیان در شناخت ویژگی‌های محیط طبیعی جهت تشخیص نقاط مناسب از مناطق نامساعد در ایجاد شهرها می‌تواند تأثیر به‌سزایی داشته باشد (رجایی، ۱۳۷۸: ۲۱۰). سکونتگاه‌های روستایی، ساخت و معماری آنها نمودی از محیط فیزیکی منطقه و تجلی اعتقادات، باورها، ارزش‌ها و آداب و رسوم مردم آن منطقه است (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۶). در ایران نیز پویایی و تنوع شرایط ژئومورفولوژی در هر منطقه سبب ایجاد شیوه‌های مختلف زندگی، معیشت... در طول تاریخ گردیده است (ایرانی‌بهبهانی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۰). بنابراین با توجه به تمدن چند هزار ساله ایران (مقصودی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۱۰) و از آن جایی که دستاوردهای مهم و ارزشمندی در زمینه مطالعات زمین‌باستان‌شناسی در مناطق مختلف خود دارند. ضرورت انجام این گونه پژوهش‌ها احساس می‌شود. یکی از مهم‌ترین حوزه‌های فرهنگی شناخته شده در باستان‌شناسی ایران، ناحیه زاگرس است. استان لرستان به عنوان بخشی از زاگرس جایگاه ویژه‌ای در مطالعات باستان‌شناسی کشور دارد (حصاری و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۸). شواهد باستان‌شناسی گویای آن است که دست کم از دوره پالئولیتیک میانه^۱، منطقه لرستان محل سکونت بوده است (هژبری نوبری و سبزی دوآبی، ۱۳۹۰، ۱۶۷). یکی از عوامل استقرار انسان از قدیمی‌ترین دوران در این منطقه، شرایط مساعد طبیعی بوده است

۱- دوران پارینه‌سنگی یا پالئولیتیک قدیمی‌ترین دوران ماقبل تاریخ است که در آن انسان از ابزار سنگی استفاده کرده است. انسان‌شناسان با توجه به ابزارهای سنگی خاص هر دوره، آن را به سه بخش پارینه‌سنگی زیرین، میانی و جدید تقسیم کرده‌اند.

بررسی قرار دادند. این محققان نشان دادند تغییر و تحول خط ساحلی و جابه‌جایی مسیر رودخانه نقش مهمی در جابه‌جایی استقرارگاه‌ها داشته است. جونز و ریشر^۳ (۲۰۱۱)، با بررسی زمین‌باستان‌شناسی ازرق^۴ اردن با استفاده از مشاهدات میدانی و بررسی‌های رسوب‌شناسی، نشان دادند این منطقه دوره‌های خشک و مرطوبی را پشت سر گذاشته است، این شرایط تأثیر زیادی بر روی سکونت‌گاه‌ها داشته است. راوزی و همکاران^۵ (۲۰۱۲)، نیز با استفاده از نقشه ژئومورفولوژی، بررسی‌های رسوب‌شناسی، مشاهدات میدانی به بررسی تغییرات نرخ رسوب‌گذاری، تغییرات شبکه زهکشی و تأثیر تکتونیک در دره رودخانه مینچیو^۶ در دشت پو در جنوب ایتالیا و تأثیر این عوامل بر سکونت‌گاه‌های این منطقه از عصر برنز پرداخته‌اند. بوتزر و همکاران^۷ (۲۰۱۳)، با استفاده از مطالعات میدانی و رسوب‌شناسی نقش جریان‌ها، دشت سیلابی و سیلاب‌های رود نیل زمین‌باستان‌شناسی شهری، شهر جیزه^۸ را مورد بررسی قرار دادند. این محققان نشان دادند فاکتورهای فوق نقش مهمی در زندگی مردم این منطقه در گذشته داشته‌اند. بررسی‌های فوق نشان می‌دهند هر کدام از عوامل طبیعی در بُعد خاصی از سکونت‌گاه‌های انسانی مؤثر واقع می‌شوند. با این وجود در زمینه ترسیم نقشه ژئومورفولوژی و پژوهش‌های رسوب‌شناسی که می‌توانند روش‌های مناسبی برای برنامه‌های شناخت مکان‌های باستانی باشند کوشش چندانی صورت نگرفته است؛ بنابراین نیاز است تا با بررسی‌های میدانی نقاط تاریخی هر منطقه مشخص، بعد نقشه ژئومورفولوژی محدوده سایت‌های تاریخی تهیه شود. اگر نقشه‌های ژئومورفولوژی وجود داشته باشند، نتایج این پژوهش‌ها برای باستان‌شناسان و مورخان بسیار با اهمیت هستند. به‌گونه‌ای که یک اطلاعات علمی تاریخی را ارائه می‌دهد که می‌تواند میزان دانش

همچنین پژوهش‌هایی که به بررسی تأثیر عوامل اقلیمی و هیدرولوژی بر روی سایت‌های تاریخی انجام گرفته، نشان می‌دهد گذشتگان این عوامل را در مکان‌یابی در نظر گرفته‌اند. به عنوان مثال، پژوهش نیکول^۱ (۲۰۰۳)، نشان می‌دهد در مصر و شمال سودان، تغییرات هیدرواقلیم و تأثیر آن بر پالئو دریاچه‌ها، شبکه‌های زهکشی در گذشته فعالیت‌های انسانی این مناطق را تغییر داده است. در نوشته‌های محققان نقش زمین‌ریخت‌شناسی در شیوه‌های استقرار نیز از نظر دور نگه داشته نشده است. بخشی از پژوهش‌ها نشان می‌دهند که گذشتگان ویژگی‌های زمین‌ریخت‌شناسی را در استقرار توجه داشته‌اند. نتایج پژوهش‌های زیر نمونه‌ای از این ملاحظات است. به‌عنوان نمونه رامشت (۱۳۷۷)، با بررسی ویژگی‌های زمین‌ریخت‌شناسی شهر اصفهان با استفاده از عکس‌های هوایی و مشاهدات میدانی نشان داد شکل کلی شهر اصفهان به شدت متأثر از ریخت‌شناسی طبیعی آن است، به گونه‌ای که محورهای اصلی کالبد شهر همگی عمود بر محور رودخانه طراحی شده است. این امر بیشتر به دلیل اجتناب و دور ماندن از خطر سیلاب‌های فصلی بوده است. مقصودی و همکاران (۱۳۹۱)، نیز با بررسی مخروط‌افکنه‌های جاجرود و حاجی‌عرب و تأثیر آن‌ها در مکان‌گزینی سکونت‌گاه‌های پیش از تاریخ در دشت تهران و قزوین با استفاده از مطالعات میدانی، رسوب‌شناسی، تصاویر ماهواره‌ای نشان دادند که گذشتگان به منظور دسترسی به خاک مناسب و آب کافی بیشتر سکونت‌گاه‌های خود را روی بخش‌های میانی و انتهایی مخروط‌افکنه‌ها استقرار داده‌اند. بینی و همکاران (۲۰۰۹)^۲ نیز در پژوهش خود، زمین‌باستان‌شناسی ساحلی بندر لونا (۱۷۷ ق.م) در ایتالیا و روند تغییر خط ساحلی و جابه‌جایی مسیر رودخانه ماگرا از سمت غرب به سمت شرق خلیج لاسپیزا را از زمان روم باستان برای شناخت نحوه استقرار مکان‌ها با استفاده از نقشه ژئومورفولوژی و مطالعات رسوب‌شناسی مورد

3. Jones, Richter

4. Azraq

5. Ravazzi et al

6. Mincio

7. Butzer et al

8. Giza

1. Nicoll

2. Monica Bini et al

تاریخی گذشته به صورت آشکار و یا مدفون وجود دارد (موسوی کوهر و همکاران، ۱۳۹۰: ۲).

روش تحقیق

به منظور بررسی موقعیت این استقرارگاه نسبت به فرایندها و زمین‌ریخت‌ها، ابتدا موقعیت، محیط و مساحت سایت مورد مطالعه با استفاده از GPS برداشت، سپس محدوده این سایت بر روی تصاویر ماهواره‌ای مشخص شد. گام دوم، تهیه نقشه زمین‌ریخت‌شناسی بود، مراحل تهیه نقشه ژئومورفولوژی به ترتیب زیر انجام گرفت: ابتدا مرز محدوده مورد مطالعه با وسعت ۳۹/۸۳ کیلومترمربع بر روی تصاویر ماهواره‌ای گوگل‌ارت ترسیم شد (شکل ۲). بعد محدوده این سایت بر روی نقشه ژئومورفولوژی ترسیم شد، در مرحله بعد از نقشه‌های توپوگرافی مقیاس ۱:۵۰۰۰۰ لایه‌های شیب حوضه، مرز تغییر شیب، مرز واحدهای ژئومورفولوژی تهیه شدند، سپس با استفاده از نقشه زمین‌شناسی و پژوهش‌های میدانی، نوع سازندهای منطقه مشخص شدند. نتایج این کار مشخص شدن واحدهای ژئومورفولوژی که برای مکان‌یابی این سکونت‌گاه مد نظر بوده‌اند، مزایا و معایب آن‌ها، همچنین شناخت فرایندهایی بود که می‌توانست در گذشته منطقه را متأثر سازد. در مرحله بعد برای بررسی تأثیر جریان‌ها بر روی استقرار این سکونت‌گاه، ابتدا آمار مربوط به منابع آب سطحی و زیرزمینی منطقه شامل جریان‌ها، شاخه‌ها، چشمه‌ها به‌دست آمد، سپس تعداد و موقعیت چشمه‌های منطقه با استفاده از GPS مشخص و نقشه پراکنش آن‌ها تهیه گردید و فاصله جریان‌ها از این استقرارگاه نیز در گوگل‌ارت اندازه‌گیری شد، نتایج مطالعات جریان‌ها نیز بر روی نقشه زمین‌ریخت‌شناسی انتقال یافت. مرحله بعد پژوهش‌های رسوب‌شناسی به منظور بررسی احتمال وقفه باستان‌شناسی و تأثیر جریان‌های سیلابی در این سایت، برای این کار نمونه‌گیری هم از زمین و هم از دیواره سایت صورت گرفت. بررسی‌های رسوب‌شناسی و مراحل نمونه‌گیری نیز با حضور در

گذشتگان در علم زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی را در مکان‌یابی استقرارگاه‌ها آشکار سازد و دوم این‌که با توجه به الگوی پراکندگی مکانی محوطه‌های تاریخی باستان‌شناسان را به محل‌های خاص برای یافتن مواریت گذشته راهنمایی می‌کند. بنابراین به نظر می‌رسد پژوهش مقصودی و همکاران (۱۳۹۱) که می‌تواند برای کاربردهای مختلف زمین‌باستان‌شناسی و باستان‌شناسی تکمیل شود، چندان دنبال نشده است و بیشتر از این‌که به عوامل ژئومورفولوژی مؤثر بر سایت‌های تاریخی تأکید شود یا به نقش عوامل طبیعی پرداخته می‌شود و یا تعدادی از عوامل ژئومورفولوژی را در ارتباط با سایت‌های تاریخی مورد بررسی قرار می‌دهند. از این رو در این پژوهش، سایت تاریخی بتکی به دلیل استقرار بر روی مخروط‌افکنه آبرفتی و سابقه استقرار ۸۰۰۰ هزار ساله انتخاب شد، بنابراین با توجه به این پرسش که شکل‌گیری یا انحطاط این استقرارگاه تحت تأثیر کدام فرایندها و زمین‌ریخت‌ها بوده است، اهمیت داده‌های ژئومورفولوژی در انتخاب نشستگاه مناسب برای زندگی گذشتگان نشان داده شود.

مبانی نظری

ژئومورفولوژی علمی است که به مطالعه اشکال و ناهمواری‌های زمین می‌پردازد و درباره پیدایش و تغییر شکل ناهمواری‌ها بحث می‌کند (روستایی و جباری، ۱۳۹۰: ۱۵۳). یکی از جنبه‌های زندگی انسان که عواملی ژئومورفولوژی در طول تاریخ نقش مهمی بر روی آن داشته است، مقر استقرارگاه‌ها است. مقر یا نشستگاه، مکانی است که به مقتضای توپوگرافی محل به اشغال انسان‌ها درآمده و نطفه شهر در آن‌جا تکوین یافته، ریشه دوانده و بالاخره توسعه یافته است. بر این اساس چنان‌چه مکان به طور اتفاقی یا بر مبنای فکر و اندیشه انجام گیرد، توجیه‌کننده شرایط کنونی و آینده شهرها (روستایی و جباری، ۱۳۹۰: ۱۴)، یا محوطه‌های تاریخی- فرهنگی و مکان‌هایی از گذشتگان هستند که امروزه در آن‌ها بقایای دوره‌های

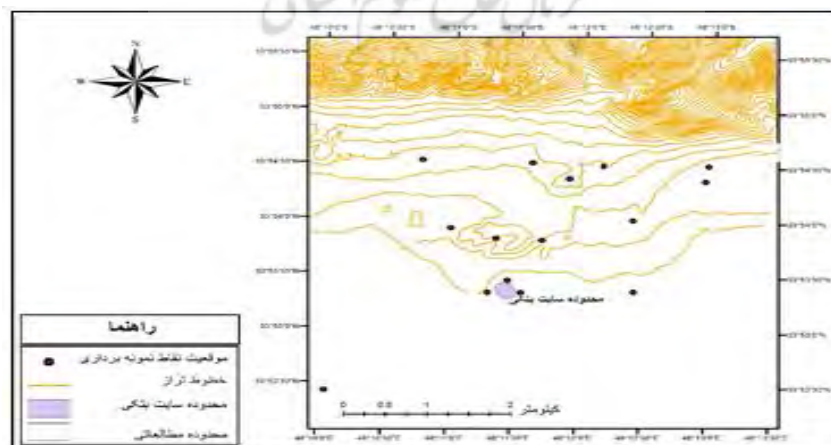
جمله میانگین قطر ذرات، قطر میانه، جورشدگی و کج‌شدگی، کشیدگی نمونه‌های رسوب بر اساس روش فولک با استفاده از نرم‌افزار Gradistat محاسبه گردید. علاوه بر اندازه‌گیری مستقیم رسوبات، با حضور در منطقه و بعد از مطالعات لازم، ۱۵ مقطع نیز به عنوان نمونه انتخاب شدند. از بین نمونه‌ها ۱۱ مقطع از رسوبات مخروط‌افکنه‌های آبرفتی فعال و غیرفعال به‌طور تقریب هر ۱۰۰ متر یک نمونه، ۲ نمونه نیز از رسوبات پایکوه و دشت آبرفتی، جهت ایجاد مقطع انتخاب شدند، همچنین با توجه به وجود تپه‌های آبرفتی در این محدوده به منظور بررسی منشأ آن‌ها ارتفاع تپه‌ها نیز اندازه‌گیری شد.

در نهایت با بررسی مواد سطحی و دیواره سایت بتکی نیز ۲ نمونه از این تپه به منظور مشخص شدن طبیعی یا فرهنگی بودن نهشته‌های سطحی مورد بررسی قرار گرفتند (شکل ۱).

منطقه به دو صورت: اول نمونه‌گیری مستقیم دوم ایجاد مقطع و تهیه عکس از ترانشه‌ها انجام شد؛ بنابراین از آن جایی که اندازه‌گیری و برداشت از تمامی رسوبات محدوده مطالعاتی امکان‌پذیر نبود. از این‌رو لازم بود نواحی‌ای که دارای شرایط مناسب برای تهیه مقطع و برداشت نمونه بودند بررسی شود؛ بنابراین فراوانی محل نمونه‌برداری‌ها بر پایه بازدیدهای صحرائی انجام گرفت. در مورد نمونه‌گیری مستقیم ۲ مقطع به صورت عرضی در امتداد این سایت انتخاب و از عمق تقریباً ۵۰ سانتی‌متری نمونه‌ها برداشت شدند (جدول ۱)؛ همچنین در این مرحله با توجه به وجود رسوبات درشت دانه بستر فعلی تعداد ۱۰ نمونه از بین رسوبات درشت به صورت تصادفی انتخاب شد و موقعیت و قطر بزرگ آن‌ها بر روی زمین اندازه‌گیری گردید. پس از برداشت‌های صحرائی نمونه‌ها در آزمایشگاه نسبت به الک کردن آن‌ها اقدام شد. پس از مشخص کردن درصد رسوب، شاخص‌های دانه‌بندی از

جدول ۱: وزن نمونه‌های رسوبی اندازه‌گیری شده محدوده مطالعاتی سایت بتکی.

شماره الک (میکرون)	S1	S2
۴۷۵۰	۸۴,۱۲۱۷۳۸۸	۷۵,۴۶۷۲۰۲۹
۲۸۰۰	۵۲,۷۵۸۲۲۱	۶۸,۸۲۴۶۶۵۵
۱۱۸۰	۹۸,۲۱۳۴۴۹	۱۶۸,۷۷۳۲۸۴
۷۵۰	۱۲۴,۷۵۳۱۵۴	۱۳۸,۳۴۵۲۱۷
۵۰۰	۱۶۸,۸۶۹۲۱۳	۲۶۳,۶۸۶۵۱
۴۲۵	۲۳۶,۳۵۱۲۲	۲۷۵,۳۲۵۴۹۵
۲۵۰	۲۱۴,۲۲۳۵۱۱	۲۹۵,۳۱۶۴
۱۲۵	۸۹,۳۱۴۶۶۲۳	۱۱۷,۶۳۹۲۶

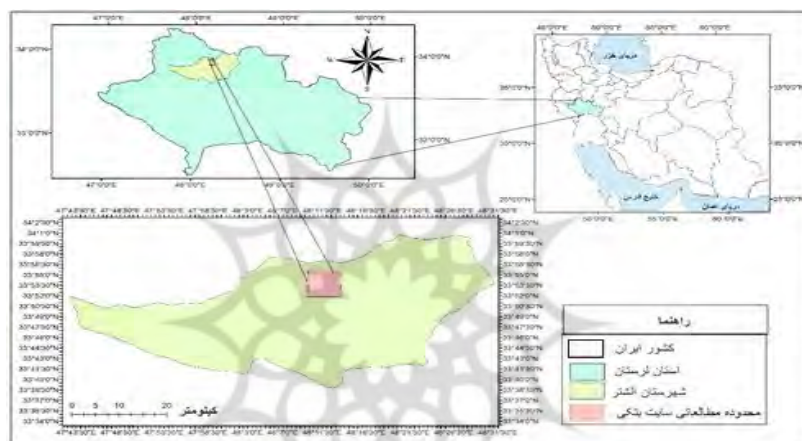
شکل ۱: نقشه موقعیت نقاط برداشت نمونه‌های رسوب

محدوده و قلمرو پژوهش

منطقه مورد مطالعه تپه بتکی در غرب شهرستان الشتر، در روستای بتکی واقع شده است. از نظر جغرافیائی تپه بتکی در مختصات جغرافیایی $48^{\circ}11'35''$ طول شرقی و $33^{\circ}53'19''$ عرض شمالی قرار گرفته است (شکل ۲). ارتفاع آن ۱۶۱۴ متر از سطح دریاست، تپه منطقه‌ای به وسعت ۱۱۱۵۱ مترمربع را پوشش داده است.

از نظر توپوگرافی این محدوده شامل بخشی از زمین‌های پست و نسبتاً هموار دشت الشتر و کوه‌ها و پایکوه‌های اطراف آن است. کوه‌های منطقه به‌عنوان

عاملی تأثیرگذار بر ایجاد و توسعه سامانه‌های آبرفتی اغلب از دو عامل مهم اقلیم و جنبش‌های زمین‌ساختی تأثیر می‌پذیرند. شکستگی‌ها و گسل‌های موجود در این محدوده، مجاری مناسبی را برای جریان آب به وجود آورده‌اند (خانلری و مومنی، ۱۳۹۱: ۶۲). بر این اساس وجود کوه‌های آهکی در حوضه الشتر و هم‌چنین از آن جایی که از نظر میزان بارش از توان و ظرفیت خوبی برخوردار است (کالیپاد و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۵)، این ویژگی‌ها باعث ایجاد منابع آب مهمیدر منطقه شده است.

شکل ۲: موقعیت منطقه مورد مطالعه

اروک اولیه - عصر برنز میانی تا متاخر - عصر آهن - قرون اولیه و میانه دوره اسلامی می‌دانند.

بحث اصلی

تأثیر ویژگی‌های ریخت‌شناسی زمین بر استقرار سکونت‌گاه بتکی: همان‌طوری که از (شکل ۳) قابل مشاهده است، اگر واحدهای ژئومورفولوژی منطقه را با یکدیگر مقایسه کنیم متوجه می‌شویم که محل استقرار آن در مقیاس‌های مختلف با ویژگی‌های زمین‌ریخت‌شناسی در آمیختگی داشته است. در واقع با مقایسه مخروط‌افکنه‌های محدوده مطالعاتی از نظر فعالیت سیلاب، شیب، مساحت به انواع مختلفی

این ویژگی‌ها با تأثیر بر منابع آب و خاک شرایط را برای استقرار از گذشته‌های خیلی دور فراهم کرده است. به گونه‌ای که از نظر تاریخی یکی از مناطق قابل توجه در الشتر است (بهرامی، ۱۳۸۸: ۱۶) و در سال ۱۳۸۰ با شماره ثبت ۴۰۶۹ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده (دانشنامه معماری ایران‌شهر، ۱۳۹۰). علاوه بر این، تپه توسط افراد مختلفی مورد بررسی قرار گرفته است، این بررسی‌ها به صورت گمانه، توسط افرادی مانند اورل استین در سال ۱۳۱۵ (ایزدپناه، ۱۳۷۶: ۲۶۴)، سجادی (۱۳۷۶) و داودی و همکاران (۱۳۹۰) انجام گرفته است. داودی و همکاران (۱۳۹۰)، این تپه را به لحاظ گاه‌نگاری متعلق به دوره کالکولتیک و همزمان با دوره فرهنگی گودین-دوره

۱- اروک: فرهنگ نفوذی تحت تأثیر محوطه‌های بین‌النهرین از ۳۶۰۰ تا ۳۱۰۰ قبل از میلاد مسیح

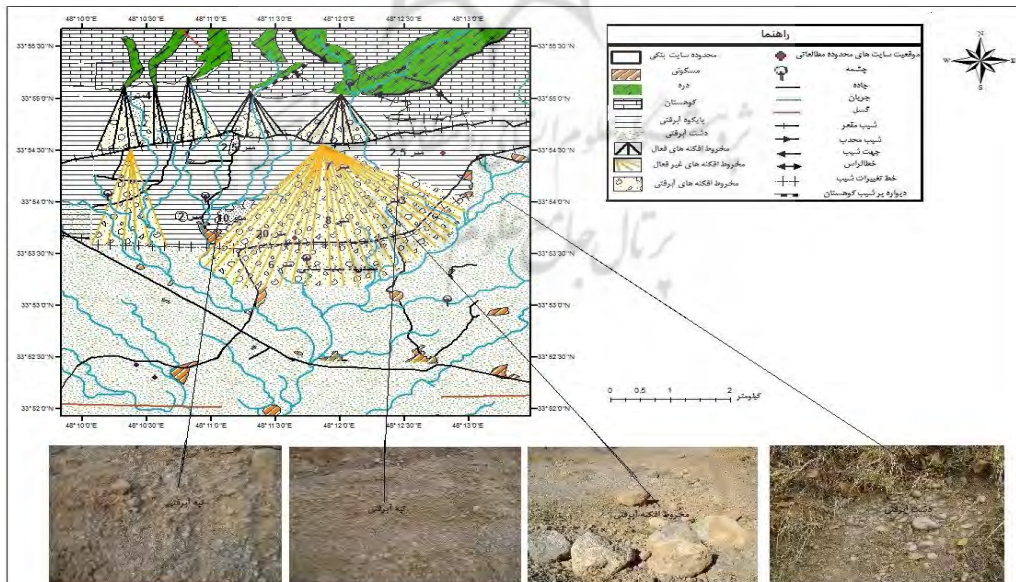
طرف دیگر از نظر تنگنا و مخاطرات ژئومورفیک به دلایلی چون فعال بودن و سیل خیزی که در مخروط-افکنه‌های فعال مشاهده می‌شود، یک شرایط را برای فعالیت‌های کشاورزی محدود ساخته‌اند، دوم از آنجایی که ثبات زمین‌های منطقه برای بقا و توسعه فرهنگی استقرارگاه‌ها مهم بوده، این مناطق به پایداری و شرایط اقلیمی باثبات نرسیده‌اند؛ بنابراین شرایط را برای ایجاد استقرارگاه نداشته‌اند. اما مخروط‌افکنه‌ای که سایت بتکی بر روی آن واقع شده، به دلایلی چون: غیرفعال بودن و خاک تحول یافته با توجه به شیب کم آن که حدود ۴/۶ درصد است، به پایداری و شرایط اقلیمی باثبات رسیده است.

تقسیم می‌شوند (جدول ۲)؛ هم چنین این عوارض نوعی مشابهت از نظر بریدگی سطح بر روی آن‌ها وجود دارد. چنین وضعیتی نشأت گرفته از عملکرد آب‌های جاری است.

بنابراین در زمینه تأثیر مخروط‌افکنه‌ها بر روی استقرار این سکونت‌گاه، مقایسه مخروط‌افکنه‌های محدوده مطالعاتی نشان داد این عوارض به شیوه‌های مختلفی محل استقرار این سایت را تحت تاثیر قرار داده‌اند، به گونه‌ای که در نگاه اول با توجه به این که دشت الشتر در میان دیواره‌ای از ارتفاعات محصور شده، این ارتفاعات به دلیل هدایت آب به دشت الشتر تأثیر زیادی در فعالیت‌های زیست‌شناختی داشته‌اند. از

جدول ۲: داده‌های مورفومتری مخروط‌افکنه‌های محدوده مطالعاتی سایت بتکی

شماره	نوع فعالیت	ارتفاع رأس مخروط افکنه	شیب متوسط	مساحت کیلومتر مربع
۱	فعال	۱۷۷۴	-/۸.۵	۰.۶۷ km ²
۲	فعال	۱۷۵۷	-/۹.۸	۰.۲۲ km ²
۳	فعال	۱۷۹۳	-/۱۱.۶	۰.۲۷ km ²
۴	فعال	۱۷۵۱	-/۹.۵	۰.۱۳ km ²
۵	فعال	۱۷۹۰	-/۱۱.۱	۰.۳۰ km ²
۶	غیر فعال	۱۶۸۹	-/۳.۸	۱.۳۷ km ²
۷	غیر فعال	۱۶۸۵	-/۴.۶	۶.۱ km ²

شکل ۳: نقشه ژئومورفولوژی محدوده سایت بتکی

ایجاد چاله تکتونیکی در اوایل سنوزوئیک، دشت الشتر و ارتفاعات پیرامون آن طی دوره‌های سرد و مرطوب اوایل کواترنر تحت تاثیر رژیم بارانی قرار گرفته و این فرایندها نسبت به زمان فعلی نقش مهم‌تری در تحول ناهمواری‌های منطقه داشته‌اند.

تأثیر فرایندهای تکتونیکی بر زمین‌ریخت‌های منطقه: تأثیر فعالیت‌های تکتونیکی نیز بدین صورت بوده است که علاوه بر تشکیل ساختار کوهستانی منطقه و چاله تکتونیکی، شواهد نشان می‌دهد طی دوره کواترنر نیز منطقه تحت تاثیر فعالیت‌های تکتونیکی قرار گرفته است، از شواهد فعالیت‌های تکتونیکی این محدوده می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

وجود گسل‌ها و دره‌های گسلی: گسل‌های متعددی در منطقه وجود دارد که فعالیت برخی از آن‌ها تا زمان حاضر نیز تداوم داشته است. مهم‌ترین این گسل‌ها، مجموعه گسلی زاگرس است که در کوه‌های گرین در شرق و شمال الشتر به صورت اصلی‌ترین عامل تشکیل‌دهنده عوارض زمین‌شناسی منطقه می‌باشند. حرکات کواترنری این گسل با تغییر شکل رسوبات کواترنر همراه است. طبق نقشه ژئومورفولوژی علاوه بر گسل‌ها، دره‌های گسلی در محدوده الشتر بر روی خطوط گسلی قرار گرفته‌اند (شکل ۳).

تأثیر تکتونیک بر انحراف آبراه‌های تغذیه‌کننده مخروط‌افکنه: جابه‌جایی گسل‌های راست‌الغز در تشکیل مخروط‌افکنه‌ها موجب جابه‌جایی مخروط‌افکنه‌ها و جریان‌ات سطحی آن‌ها می‌شود (مقصودی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۰۹). در این محدوده نیز جابه‌جایی و حرکت گسل‌ها باعث بالا آمدن بخش‌هایی از مخروط‌افکنه و در نتیجه انحراف آبراه‌های تغذیه‌کننده مخروط‌افکنه شده است.

تأثیر تکتونیک بر تعداد آبراه‌های تغذیه‌کننده مخروط‌افکنه: برخی از مخروط‌افکنه‌ها به ویژه آن‌ها که در امتداد گسل‌های فعال تشکیل می‌شوند، اغلب تنها دارای یک آبراه اصلی تغذیه‌کننده‌اند، در نواحی دارای حرکات تکتونیک فعال نهشته‌گذاری در رأس مخروط‌افکنه‌ها صورت می‌گیرد. اغلب باعث پر شدن

تأثیر جریان‌ها بر استقرار سکونت‌گاه بتکی: داده‌های حاصل از بررسی‌های میدانی، تصاویر ماهواره‌ای و نقشه‌های ژئومورفولوژی نشان می‌دهد این منطقه بخشی از حوضه رسوب‌گذاری جنوب کوه‌های مه‌آب است که در طول دوره کواترنری به عنوان فضای رسوب‌گذاری رودخانه‌های محلی عمل کرده است؛ همچنین بررسی‌های هیدرولوژیکی در سطح مخروط‌افکنه نشان‌دهنده چشمه‌های متعدد و آبراه‌های منشعب از چشمه‌ها و وجود آبراه‌های حاصل از تمرکز جریان‌های سطحی در سطح مخروط‌افکنه هستند. این ویژگی‌ها نشان‌دهنده دخالت منابع آب در استقرار سایت بتکی بوده است. به گونه‌ای که از میان فرایندهای ژئومورفولوژی منابع آبی نقش مهمی در استقرار این سکونت‌گاه داشته‌اند. این عامل باعث شده این استقرارگاه در حریم رودخانه‌ها و شاخه‌های آن‌ها و چشمه‌های کارستی قرار گیرد. به گونه‌ای که وجود چند چشمه در گذشته در اطراف تپه بتکی سبب به وجود آمدن نهر آبی در فاصله ۳۵ متری این تپه گردیده است.

تأثیر فرایندهای ژئومورفولوژی بر زمین‌ریخت‌های منطقه: پس از شناسایی عوارض ژئومورفولوژی محدوده مورد مطالعه، در این مرحله عوامل ژئومورفولوژی تأثیرگذار بر این عوارض مورد توجه قرار گرفته است. این عوامل به دو دسته تقسیم می‌شوند:

تأثیر فرایندهای بیرونی بر زمین‌ریخت‌های منطقه: بر اساس تصاویر ماهواره‌ای و نقشه ژئومورفولوژی محدوده مورد مطالعه وقتی که چگونگی تحول منطقه را در ادوار گذشته بررسی می‌کنیم شاهد عوارضی مانند کوهستان، پایکوه، دره، تپه‌های آبرفتی، مخروط‌افکنه‌های آبرفتی، دشت آبرفتی هستیم. این عوارض گویای این واقعیت هستند که این محدوده از ابتدای تشکیل خود تاکنون مراحل تحول مختلفی را پشت سر گذاشته است. بدین صورت که ایجاد دشت الشتر و به دنبال آن ایجاد فضای رسوب‌گذاری نتیجه عملکرد فعالیت‌های تکتونیکی و دینامیکی بوده، به گونه‌ای که بعد از تشکیل ساختار کوهستانی منطقه و

لغز موجب جابه‌جا شدن بخش‌های فعال مخروط-افکنه‌ها می‌شود.

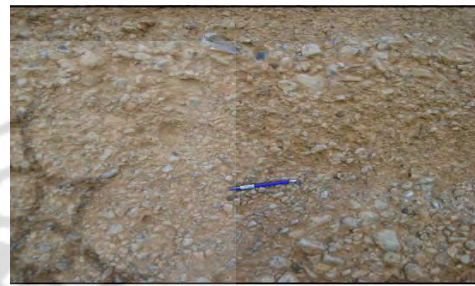
تأثیر تکتونیک بر افزایش ارتفاع مخروط-افکنه: گسل‌های تراستی معمولاً با چین‌خوردگی در ارتباط است. اگر این گسل‌ها در رسوبات جوان مانند مخروط افکنه‌ها تأثیر بگذارد، موجب چین‌خوردگی و بالا آمدن رسوبات خواهد شد (مقصودی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۰۶). در این محدوده نیز فعالیت تکتونیکی کواترن سبب بالا آمدگی (در حدود ۲۰ متر در مقایسه با درختان و تیرهای برق) رسوبات کواترن شده است (شکل‌های ۴ و ۵).

راس مخروط‌افکنه توسط رسوب می‌شود. پر شدن جبهه کوهستان باعث کاهش رده شاخه‌های کانال‌های تغذیه کننده مخروط‌افکنه می‌شود (مقصودی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱۱). همان‌طور که از نقشه ژئومورفولوژی منطقه (شکل ۳)، مشاهده می‌شود این مخروط‌افکنه نیز یک آبراهه تغذیه کننده اصلی دارد.

تأثیر تکتونیک بر قسمت‌های فعال مخروط‌افکنه: مخروط‌افکنه منطقه مورد مطالعه جزو مخروط‌افکنه‌هایی است که دارای بخش‌های فعال و غیرفعال هستند. کانال اصلی مخروط‌افکنه در سمت شرق آن واقع شده است. مختاری و همکاران (۱۳۸۶: ۲۷۳)، معتقدند واقع شدن در امتداد گسل‌های راست

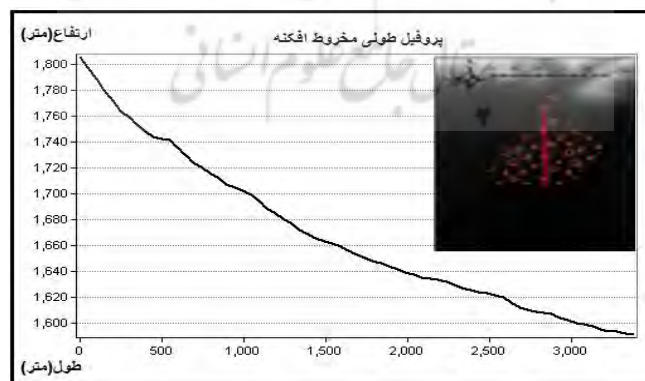
شکل ۵: چین‌خوردگی مخروط‌افکنه آبرفتی (تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۷)

شکل ۴: رسوبات آبرفتی ارتفاع یافته محدوده سایت بتکی. (تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۷)

که به وسیله تکتونیک کنترل می‌شوند، نیمرخ طولی مخروط‌افکنه‌ها به صورت مقعر است (مقصودی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۲۰).

تأثیر تکتونیک بر نیمرخ طولی مخروط‌افکنه: همان‌طور که از (شکل‌های ۶ و ۷)، مشاهده می‌شود نیمرخ سطح مخروط‌افکنه مقعر است. در سیستم‌هایی

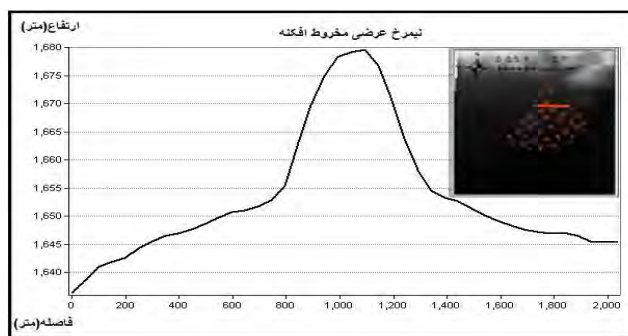
شکل ۶: نقشه دم مخروط افکنه بتکی. شکل ۷: نیمرخ طولی مخروط افکنه بتکی.

آن‌ها یکی از جناح‌های مخروط‌افکنه نسبت به دیگری بیشتر توسعه یافته است. این پدیده در مناطق فعال

تأثیر تکتونیک بر نیمرخ عرضی مخروط افکنه: برخی از مخروط‌افکنه‌ها شکلی نامتقارن دارند و در

افکنه بتکی نیز دارای شکلی نامتقارن و نامتعادل است که بخشی از آن محدب و بخشی دیگر مقعر است. به نظر می‌رسد این پدیده ناشی از عملکرد گسل است.

تکتونیک، حاکی از حرکت راستالغز گسل‌ها است (مختاری و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۶۸) (شکل‌های ۸ و ۹)، نیمرخ عرضی مخروط افکنه بتکی را نشان می‌دهد. همان طور که مشاهده می‌شود، نیمرخ عرضی مخروط

شکل ۸: نقشه دم مخروط افکنه بتکی. شکل ۹: نیمرخ عرضی مخروط افکنه بتکی.

دارد که به طور متناوب سطح دشت را تحت تاثیر قرار داده‌اند. وجود عناصر ریز دانه با لایه‌بندی مشخص، نشان از یک دوره آرامش و جریان‌های با انرژی کم دارد، چنین شرایطی همراه با بارش‌های متناوب و اعتدال هوا بوده که گسترش رسوبات را در دشت به دنبال داشته است.

مشخصات رسوب‌شناسی زمین‌ریخت‌های محدوده مطالعاتی سایت بتکی: در مقاطع بررسی شده (شکل‌های ۱۰، ۱۱)، آبرفت‌هایی با ضخامت‌ها، دانه‌بندی و به طور کلی ویژگی‌های متفاوت مشاهده شد. بدیهی است لایه‌هایی با ضخامت متفاوت، دارای لایه‌بندی، همگن یا ناهمگن، درشت دانه یا ریز دانه و رنگ متفاوت، نشان از جریان‌هایی با انرژی کم و زیاد

شکل ۱۱. رسوبات با لایه‌بندی مشخص درشت‌دانه و ریزدانه بالا دست مخروط افکنه شمال دشت الشتر.

شکل ۱۰: قطعه سنگ‌های بزرگ شمال دشت الشتر.

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۷

در رسوبات شمال محدوده مطالعاتی به خوبی قابل ردیابی است. از طرف دیگر بررسی‌های رسوب‌شناسی مخروط افکنه‌های شمال دشت الشتر، حاکی از آن است که در بالا دست مخروط افکنه‌ها، رسوبات دانه درشت تر و ضخامت خاک کمتر و در میانه

از سوی دیگر وجود لایه‌های کم ضخامت‌تر، با ساختمان دانه‌بندی تدریجی معکوس و توده‌ای با ماتریکس فراوان، همراه با عناصر درشت‌دانه‌تر نشان‌دهنده جریان‌های با انرژی زیاد است که در شرایط آب و هوایی خشک بیشتر دیده می‌شود. این تغییرات

یک از نمونه‌های رسوبی محاسبه شده است. بر اساس مقیاس فی در منحنی‌های متقارن میزان کج‌شدگی صفر است، در منحنی‌های با ذرات ریز بیشتر، کج‌شدگی مثبت و تمایل به رسوب‌گذاری را نشان می‌دهد و منحنی‌هایی با ذرات درشت بیشتر، مقدار کج‌شدگی منفی و غلبه فرایندهای فرسایشی را نشان می‌دهد. در نمونه‌های بررسی شده مقدار کج‌شدگی منفی و به ترتیب دارای مقادیر ۰/۳۸۱- و ۰/۳۹۳- است (جدول ۳). برای تجزیه و تحلیل رسوب‌ها، میزان کشیدگی^۶ هر کدام از نمونه‌ها به روش فولک محاسبه شد و مقادیر آن‌ها ۱/۰۹۴ و ۱/۲۶۵ است. چنانچه منحنی دارای کشیدگی یا نوک تیزی بیشتر باشد، آن را لپتوکورتیک^۷ و اگر منحنی پهن‌تر باشد، آن را پلی‌کورتیک^۸ و حالت بین این دو را مزوکورتیک^۹ مزوکورتیک^۹ گویند. در منطقه مورد مطالعه به ترتیب دارای منحنی‌های لپتوکورتیک و مزوکورتیک است (جدول ۳).

تحلیل اندازه ذرات رسوبی با استفاده از روش‌های ترسیمی: برای درک بهتر توزیع دانه‌ها علاوه بر محاسبات آماری از روش‌های ترسیمی استفاده شد. هیستوگرام، یک نوع روش ترسیمی است که فراوانی نسبی اندازه ذرات در آن نشان داده می‌شود. مراکز تجمع در هیستوگرام منعکس کننده منشأ آن‌ها است؛ اگر هیستوگرام دارای یک مرکز تجمع باشد، آن را یونی‌مدال^{۱۰} و اگر دارای دو مرکز تجمع باشد، بایمدال^{۱۱} و اگر چندین مرکز تجمع داشته باشد، مولتی‌مدال^{۱۲} می‌نامند (موسوی حرمی، ۱۳۹۱: ۶۱) نتایج به دست آمده از نمودارهای فوق نشان می‌دهد نمودارها به صورت یونی‌مدال هستند (شکل ۱۲).

مخروط‌افکنه رسوبات ریز و درشت است، با این حال خاک هنوز به مرحله تکامل کامل نرسیده است، اما در قسمت قاعده مخروط‌افکنه، رسوبات ریزتر و بر ضخامت خاک تکامل یافته افزوده شده است.

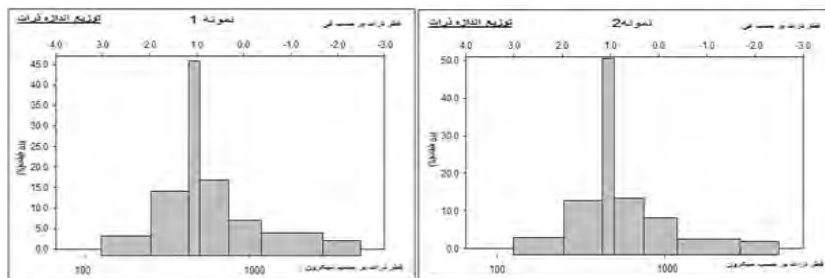
تحلیل اندازه‌ی ذرات رسوبی با استفاده از روش‌های آماری: میانگین^۲ اندازه رسوب‌ها برای بررسی منبع رسوب، نوع عامل حمل و شرایط رسوب‌گذاری مفید است (موسوی حرمی)، در صورتی که اندازه میانگین نمونه‌ها با هم متفاوت باشد نشان از اختلاف سطح انرژی در هنگام رسوب‌گذاری دارد (شریفی، فرحبخش، ۱۳۹۳: ۱۰۰)، میانگین اندازه ذرات نمونه‌های مورد بررسی ۰/۵۵۴ و ۰/۶۰۰ میکرون می‌باشد (جدول ۳). مد یا نما^۳ نیز برای مطالعه حمل و نقل مفید است. یک نمایه، دو نمایه، سه نمایه و چندین نمایه بودن رسوب‌ها چند منشأ بودن لایه‌های رسوبی را نشان می‌دهند (موسوی حرمی، ۱۳۹۱: ۶۷). در منطقه مورد مطالعه نمونه‌ها یک نمایه هستند و مقدار آن ۱/۱۱۷ میکرون می‌باشد (جدول ۳). چنین ویژگی منشأ یکسان رسوب‌ها را نشان می‌دهد. همچنین میزان توزیع و یک‌نواختی اندازه ذرات در هر یک از نمونه‌های رسوب با استفاده از ضریب جورشدگی^۴ محاسبه شده است. مقادیر جورشدگی نمونه‌های اندازه‌گیری شده، هنگامی که با درجه‌های گوناگون جورشدگی پیشنهاد شده فولک و وارد (۱۹۵۷) و فریدمن (۱۹۶۱) مقایسه شد، درجه جورشدگی بد را نشان می‌دهد (جدول ۳). اختلاف کم در جورشدگی رسوب‌ها به اختلاف در آشفستگی آب و تغییر در سرعت جریان‌های رسوب‌گذاری نسبت داده شده است (مقصودی، ۱۳۹۱: ۱۲). میزان تقارن در پراکندگی اندازه ذرات به وسیله کج‌شدگی^۵ برای هر

5. Kirtosis
6. Leptokurtik
7. Platykurtik
8. Mesokurtic
6. Unimodal
7. Biomodal
8. Multimodal

2. Mean
2. Mode
3. SORTING
4. SKEWNESS

جدول ۳: توصیف دانه سنجی و بافت نمونه‌ها بر اساس طبقه‌بندی فولک و وارد با استفاده از نرم‌افزار GRADIST

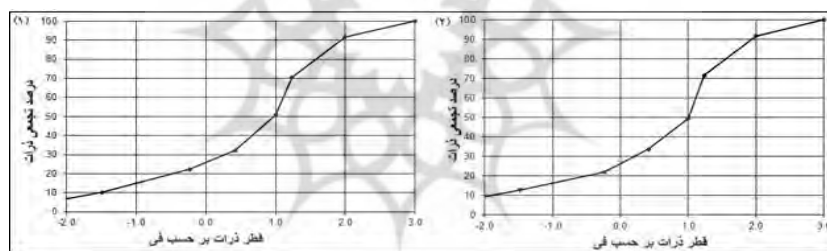
Sample	Mean	Mode (ϕ)	SORTING	SKEWNESS(SK)	Kirtosis
S1	Coarse Sand	Unimodal	Poorly Sorted	Very coarse Skewed	Mesokurtic
S2	Coarse Sand	Unimodal	Poorly Sorted	Very coarse Skewed	leptokurtic

شکل ۱۲: نمودار هیستوگرام دو نمونه رسوب محدوده مطالعاتی سایت بتکی.

شدیدی است که روی رسوبات تأثیر گذاشته و دارای نوساناتی بوده است. در نمودارها کشیدگی نمودار به سمت راست همراه با رسوبات دانه درشت هستند. شاید عامل اقلیم و گسل بتواند در این نوسانات تأثیرگذار باشد (شکل ۱۳).

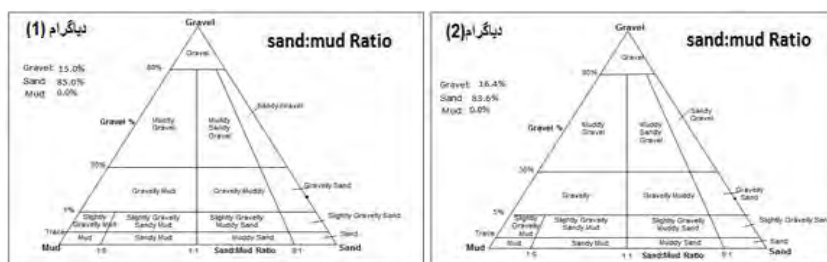
منحنی‌های تجمعی با مقیاس احتمالی به صورت خط مستقیم و منحنی‌های نرمال بدون هیچ گونه شکستگی است، همان طوری که مشاهده می‌شود، در شکل‌های نمونه‌های رسوب شکستی در منحنی قابل مشاهده است که احتمالاً مربوط به مکانیزم‌های

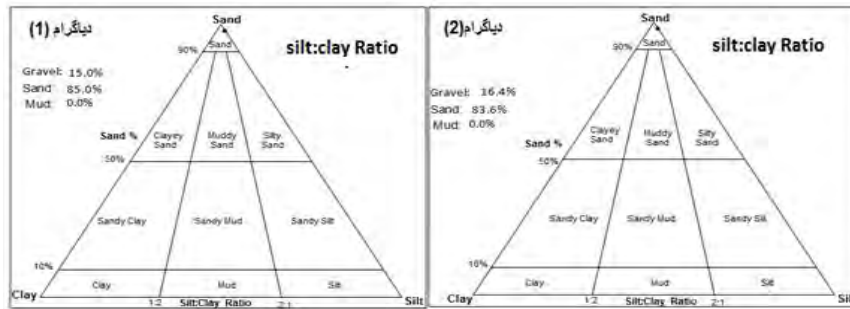
شکل ۱۳: منحنی‌های تجمعی دو نمونه رسوب محدوده مطالعاتی سایت بتکی.

مثث دوم برای نام‌گذاری رسوبات دانریزتر (موسوی حرمی، ۱۳۹۱: ۵۹). نتایج نمودارهای مثلی نمونه‌های رسوب این تحقیق به صورت زیر است (شکل‌های ۱۴، ۱۵).

همچنین فولک در سال ۱۹۵۴ براساس اندازه دانه‌های تشکیل‌دهنده رسوبات و سنگ‌های رسوبی دو نمودار مثلی برای نام‌گذاری آن‌ها ارائه کرده است. مثث اول برای نام‌گذاری رسوبات دانه درشت تر و

شکل ۱۴: رسوبات دانه‌درشت مربوط به ترکیب دو نمونه رسوب محدوده سایت بتکی.

شکل ۱۵: رسوبات دانه ریز مربوط به ترکیب دو نمونه رسوب محدوده سایت بتکی.

حال بر اساس مقاطع ایجاد شده از دیواره سایت مورد مطالعه، از آنجایی که تغییر قابل توجهی در محیط این سایت رخ نداده و لایه‌ها فرهنگی و مربوط به انسان است و رسوبات طبیعی مانند شن، ماسه مشاهده نشد؛ بنابراین سیلاب تأثیری بر این سایت نداشته است (شکل ۱۶).

شواهد فوق نشان می‌دهد شرایط رسوب‌گذاری در این محدوده از نوسان زیادی برخوردار بوده و منطقه شرایط محیط پر انرژی و کم انرژی را داشته است. به گونه‌ای که وجود رسوبات ریزدانه حاکی از شرایط متعادل می‌باشد، همچنین وجود قطعه سنگ‌های بزرگ با میانگین قطر بزرگ ۹۳/۵ نشان‌دهنده وقوع سیلاب در طول پلیستوسن و هولوسن است. با این -

شکل ۱۶: مقطع ایجاد شده از سایت بتکی و فرهنگی بودن لایه‌ها قابل مشاهده است (تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۷)

جمع بندی و نتیجه‌گیری

مطالعات رسوب‌شناسی و ژئومورفولوژی که در این تحقیق انجام گرفت، در مطالعات نقش مخروط‌افکنه‌ها در توزیع سکونت‌گاه‌های پیش از تاریخ مخروط‌افکنه‌ی جاجرود و حاجی عرب (۱۳۹۱) نیز انجام گرفته است. ولی بررسی‌های زمین‌باستان‌شناسی لونا (۲۰۰۹) به دلیل ترسیم نقشه ژئومورفولوژی و مطالعات رسوب‌شناسی اهمیت بیشتری دارد. بر این اساس مطالعات رسوب‌شناسی و تهیه نقشه ژئومورفولوژی در این پژوهش نیز می‌تواند ظرفیت بالایی برای مطالعات باستان‌شناسی داشته باشد. این ظرفیت اصولاً ریشه در این واقعیت‌ها دارد. اول با توجه به شواهد ژئومورفولوژی، چون مخروط‌افکنه‌های آبرفتی روند تحول منطقه و تأثیر آن‌ها بر ترک یا جذب

شواهد ژئومورفولوژیکی نشان می‌دهند سیمای ژئومورفیکی منطقه در کواترنر از عوامل اقلیمی و تکتونیکی تأثیر گرفته است. آثار ژئومورفیکی این تغییرات در سه بخش مخروط‌افکنه‌ها، دره‌های رودخانه‌ای و نهشته‌های دامنه‌ای قابل مشاهده است. همچنین بررسی‌های رسوب‌شناسی نشان‌دهنده آبرفت‌هایی با ضخامت، دانه‌بندی و به‌طور کلی ویژگی‌های متفاوت است که شرایط متفاوت محیط رسوب‌گذاری را نشان می‌دهد. علاوه بر این مطالعه دیواره مقاطع سایت مورد مطالعه نیز حاکی از این است که این تپه از نهشته‌های فرهنگی تشکیل شده و هیچ گونه نهشته طبیعی قابل مشاهده نیست. بنابراین

- صفوی تا بر آمدن رضا شاه پهلوی، انتشارات دانشگاه لرستان
۵. حصاری، مرتضی، مصیب، امیری، مجید، محمد یارلو، خلیل‌اله، بیک محمدی. ۱۳۹۲. بررسی، طبقه‌بندی و مقایسه سردوک‌های دوره مس - سنگی چارآرو (حوضه رودخانه‌ی سیمره، لرستان)، پژوهش‌های باستان‌شناسی، شماره ۴، دوره سوم، صص ۷۷-۹۶
۶. خانلری، غلامرضا، علی‌اکبر، مؤمنی. ۱۳۹۱. ژئومورفولوژی، هیدروژئولوژی و مطالعه‌ی فاکتورهای موثر بر توسعه کارست در منطقه گرین، غرب ایران، نشریه جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره ۳، صص ۶۱-۷۴
۷. دانشنامه معماری ایران شهر. ۱۳۹۰.
۸. داودی، داود، طیبیه، حاتمی نصاری، موسی، سبزی، دوآبی، میثم، نیکزاد، روح الله، نورالهی، محمدرضا، محمدیان. ۱۳۸۹. گزارش مقدماتی فصل‌های اول و دوم بررسی و شناسایی باستان‌شناختی شهرستان الشتر، لرستان، پژوهش‌های باستان‌شناسی مدرس، شماره چهارم و پنجم.
۹. رامشت، محمد حسین. ۱۳۸۲. دریاچه‌های دوران چهارم بستر تبلور و گسترش مدنیت در ایران، مجله علمی-پژوهشی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، جلد پانزدهم، شماره‌های ۱ و ۲، صص ۱۳-۳۸.
۱۰. رامشت، محمد حسین. ۱۳۷۷. تحولات ژئومورفیک تاریخ طبیعی اصفهان، مجله علمی پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره ۱۵، صص ۶۷-۸۰
۱۱. رجایی، عبدالحمید. ۱۳۸۷. کاربرد ژئومورفولوژی در آمایش سرزمین و مدیریت محیط، انتشارات قومس.
۱۲. روستایی، شهرام، ایرج، جباری. ۱۳۹۰. ژئومورفولوژی مناطق شهری، انتشارات سمت.
۱۳. زمرّدیان، محمد جعفر، ریحانه، برومند. ۱۳۹۱. تجزیه و تحلیل مورفوزنز و تفاوت‌های کمی و کیفی مخروط-افکنه‌های رشته کوه بینالود با رویکرد هیدرومورفوتکتونیک، پژوهش‌های ژئومورفولوژی کمی، شماره ۲، صص ۵۳-۷۲.
۱۴. سجادی، علی. ۱۳۷۶. بررسی و شناسایی آثار فرهنگی تاریخی شهرستان الشتر، معاونت پژوهشی پژوهش‌های باستان‌شناسی، فصل اول

استقرارگاه‌ها را تحلیل می‌کنیم. دوم وجود سنگ‌های بزرگ در داخل رسوبات آبرفتی مخروط‌افکنه آبرفتی شاهی از وقوع سیلاب در منطقه مطالعاتی باشند. سوم به نظر می‌رسد استقرار سایت بتکی در منطقه مسطح به دلایلی چون شیب مناسب زمین، خاک حاصلخیز و دوری از سیلاب‌های فصلی بوده است. بنابراین مکان و نشستگاه این سایت با عوارض جغرافیایی پیرامون آن یعنی کوه‌های محدودکننده حوضه که در هدایت آب به سوی آن نقش دارند و آثار ژئومرفیکی کواترنر به ویژه مخروط‌افکنه‌ها در ارتباط است. به گونه‌ای که هر چند جریان‌های سیلابی و فعالیت‌های تکتونیک این مخروط‌افکنه را تحت تاثیر قرار داده‌اند، اما با توجه به سابقه استقرار ۸۰۰۰ ساله این سایت شواهدی از تأثیر این فرایندها بر روی این سایت وجود ندارد؛ که نشان‌گر موفقیت و انتخاب هوشمندانه آن‌ها در انتخاب مکان است.

پیشنهادها

- ۱- استفاده از رویکردهای ژئومورفولوژی در مطالعات باستان‌شناسی مناطق مختلف کشور.
- ۲- در خصوص کشف روابط میان ژئومورفولوژی و سایت‌های تاریخی توجه به تنوع ژئومورفولوژی در مناطق مختلف ضروری است.

منابع

۱. اصغری مقدم، محمد رضا. ۱۳۸۳. مبانی ژئومورفولوژی، انتشارات سرا.
۲. ایرانی بهبهانی، هما، بهرنگ، بهرامی، فیروزه، آقا ابراهیمی سامانی، رویا، ساعتیان. ۱۳۸۹. شناسایی نقش ساختارهای طبیعی در شکل‌گیری منظر فرهنگی سکونت‌گاه باستانی تخت‌سلیمان با استفاده از فناوری نوین دورسنجی، مجله محیط‌شناسی، سال سی و ششم، شماره ۵۴، صص ۱۰۹-۱۲۰.
۳. ایزدپناه، حمید. ۱۳۷۶. آثار باستانی و تاریخی لرستان، انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، جلد دوم، چاپ سوم.
۴. بهرامی، روح الله. ۱۳۸۸. سلسله‌والیان لرستان - مقدمه‌ای بر تاریخ سیاسی ایلام و لرستان از شاه‌عباس

- عوامل طبیعی در توزیع فضایی محوطه‌های باستانی استان مازندران، پژوهش‌های جغرافیای طبیعی، شماره ۷۵، ص ۳-۱۹.
۲۳. میرمحمدی تهرانی، نیلوفر. ۱۳۸۰. بررسی و طبقه‌بندی مفرغ‌های لرستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: حمید خطیب شهیدی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
۲۴. هژبری نوبری، علیرضا، موسی، سبزی دوآبی. ۱۳۹۰. سنجاق‌های میله‌ای لرستان، نشریه جامعه‌شناسی تاریخی، دوره سوم، شماره ۲، صص ۱۶۵-۱۸۸.
25. Bini, Monica, Alessandro Chelli, Anna Maria Durante, Lucia Gervini, Marta Pappalardo. 2009. Geoarchaeological sea-level proxies from a silted up harbor: A case study of the Roman colony of Luni (northern Tyrrhenian Sea, Italy), *Quaternary International* 206: 147-157.
26. D. Jones, Matthew, Tobias, Richter. 2011. Paleoclimatic and archeological implications of Pleistocene and Holocene environments in Azraq, Jordan, *Quaternary Research* 76, 363-372
27. Kathleen, Nicoll. 2004. Recent environmental change and prehistoric human activity in Egypt and Northern Sudan, *Quaternary Science Reviews* 23: 561-580.
28. Quarto, Ruggiero, Domenico Schiavone, Ida Diaferia, 2007. Ground penetrating radar survey of a prehistoric site in southern Italy, *Journal of Archaeological Science* 34: 2071-2080.
29. Ravazzi, A., Cesare, Mauro Marchetti B., Marco Zanon A., Renata Perego C., Tommaso Quirino, D., Massimiliano Deaddis A., Mattia De Amicis E., Davide Margaritora. 2012. Lake evolution and landscape history in the lower Mincio River valley, unraveling drainage changes in the central Po Plain (N-Italy) since the Bronze Age, *Quaternary International* xxx, 1-11
۱۵. شریفی، محمد، زهرا، فرح بخش. ۱۳۹۳. بررسی فرایندهای مورفودینامیکی شکل دهنده دره خضرآباد بر اساس شواهد و تحلیل رسوب‌شناسی حوضه، نشریه کاوش‌های جغرافیایی مناطق بیابانی، سال دوم، شماره سوم، صص ۷۸-۱۱۴.
۱۶. عنابستانی، علی اکبر، بهزادای، صدیقه، انزابی، الهه. ۱۳۹۷. بررسی تاثیرپذیری الگوی مسکن روستایی از سبک زندگی روستاییان در شهرستان نکا، مجله آمایش جغرافیایی فضا، سال ۸، شماره ۲۷، صص ۳۵-۵۲.
۱۷. کالیراد، زهرا، آرش، ملکیان، بهارک، معتمد وزیری. ۱۳۹۲. تعیین الگوی توزیع منابع آب زیرزمینی (مطالعه موردی: حوضه آبخیز الشتر، استان لرستان)، پژوهش‌نامه مدیریت حوضه آبخیز، سال ۴، شماره ۷، صص ۵۷-۶۹.
۱۸. مختاری، داود، فریبا، کرمی، مریم، بیاتی خطیبی. ۱۳۸۶. اشکال مختلف مخروط‌افکنه‌ای در اطراف توده‌ی کوهستانی میشو داغ (شمال غرب ایران) با تاکید بر نقش فعالیت‌های تکتونیکی کواترنر در ایجاد آن‌ها، فصلنامه مدرس علوم انسانی، ویژه جغرافیا، صص ۲۵۷-۲۹۹.
۱۹. مقصودی، مهران، سجاده، باقری، مسعود، مینایی. ۱۳۸۸. بررسی نقش تکتونیک در شکل‌گیری و تحول مخروط‌افکنه‌ها (مطالعه موردی: مخروط‌افکنه‌های دامنه تاق‌دیس قلاجه)، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره دوازدهم، سال هشتم، صص ۹۹-۱۲۵.
۲۰. مقصودی، مهران، حسن، فاضلی نشلی، قاسم، عزیززی، گوین، گیلیمور، آرمین، اشمیت. ۱۳۹۱. نقش مخروط‌افکنه‌ها در توزیع سکونت‌گاه‌های پیش از تاریخ از دیدگاه زمین‌باستان‌شناسی (مطالعه موردی: مخروط‌افکنه جاجرود و حاجی عرب)، پژوهش‌های جغرافیایی طبیعی، سال ۴۴، شماره ۴، ص ۱-۲۲.
۲۱. موسوی حرمی، رضا. ۱۳۹۱. رسوب‌شناسی، چاپ چهاردهم، انتشارات به نشر (انتشارات آستان قدس رضوی).
۲۲. موسوی کوهپر، سید مهدی، محمود، حیدریان، محسن، آقایی هیر، حامد، وحدتی نسب، حمید، خطیبی شهیدی، جواد نیستانی. ۱۳۹۰. تحلیل نقش

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی